

A hamis oklevelek helynévtörténeti forrásértékének meghatározásáról*

1. A bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek — ahová a hamis oklevelek is tartoznak — nyelvészeti feltárásának egyik legfontosabb alapvetése, hogy külön vizsgáljuk az adott oklevél helynévtörténeti és nyelvtörténeti forrásértékét. Ez azt jelenti, hogy csak a nevek oklevélbe kerülési időpontjának mérlegelését követően értékeljük a nevek lejegyzésének kronológiai sajátosságait (vö. SZÖKE 2015: 74).

A helynévtörténeti és nyelvtörténeti szempontból is több kronológiai réteget tartalmazó oklevelek helynévtörténeti forrásértékét főként történettudományi és diplomatikai szempontok alapján határozhatjuk meg. Ilyen például az apátságok peres ügyeinek figyelembevétele vagy az oklevelek formuláinak a megismerése. Ezek mellett az oklevél stílárius jegyei, például a szóhasználata is lehet iránymutató ebben a kérdésben. Számos esetben pedig az adományok jellege szöveg egyes oklevélrészek korai keletkezése ellen (vö. SZÖKE 2019: 312–313).

A felsorolt támpontok alapján többnyire jól meg tudjuk határozni azoknak a neveknek a körét, amelyek már a hamis oklevél megírásához forrásként használt eredeti oklevélben is szerepelhettek, azaz helynévtörténeti szempontból a bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek elsődleges (az általam vizsgált források esetében 11. századi) rétegéhez tartozhatnak.

2. A nyelvi vizsgált bizonytalan státuszú oklevelek számának növekedésével egyértelművé vált, hogy az oklevelek ilyen szempontok mentén elvégzett helynévtörténeti értékelését pontosítanunk szükséges. Függetlenül attól például, hogy egy-egy név még nem szerepelt a hamis oklevél eredeti forrásában, csak az oklevél-hagyományozódás egy későbbi pontján (a hamisítás vagy a hamis oklevél átírása során) került bele az oklevélbe, a kérdéses helyek, illetve a nevek már léteztek a 11. században is. Akkor is igaz lehet ez, ha nincsen ezt megerősítő (hiteles) okmányunk. A helyek és a nevek létrejötte időben nem feltétlenül esik egybe (a jelenleg ismert) első (hiteles) előfordulásukkal, hiszen az általunk nyelvemlékeként vizsgált oklevelek jogi ügyletek miatt, és nem azzal a céllal jöttek

* A tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal (NKFIH) 134389. számú pályázata támogatásával és az MTA–DE Magyar Nyelv- és Névtörténeti Kutatócsoport programja keretében készült.

létre, hogy a keletkezésük pillanatában lejegyezzék, valamint megőrizték a helyneveket, ráadásul ezeknek az okmányoknak a fennmaradása is meglehetősen esetleges (vö. SOLYMOSI 1976: 142).

Szent István király hamis Bakonybéli alapítólevelének (a datálása: +1037 [1240 k.]/+1246/1330) nyelvi értékelését nagymértékben megkönnyíti, hogy az apátság adományait összeíró oklevél is fennmaradt. Az alapítólevél 32 denotátumra vonatkozó 34 helyneve közül 23 a Bakonybéli összeírás 11. század végén, illetve 12. század elején keletkezett részeiben is feltűnik (DHA. 1: 118–119, 250–254, SZŐKE 2016: 54, 2018: 74). A Bakonybéli összeírás érintett részeinek tartalmi hitelessége alapján ezeket a neveket az egykor létező hiteles Bakonybéli alapítólevél neveinek tarthatjuk, és azt feltételezhetjük, hogy az összeírás szövegébe is innen kerülhettek bele. Ennek a következtetésnek némileg ellentmondhat az, hogy a hamis Bakonybéli alapítólevelnek a 13. században a legalapvetőbb forrása a Bakonybéli összeírás volt. A nevek 11. század eleji névtörténeti forrásértékét támogathatja viszont az a körülmény, hogy az apátság István király általi alapítása 11. század eleji adományokkal járt együtt, másrészt pedig az, hogy az összeírásban jóval több adomány szerepel, mint az alapítólevelben: az alapítólevél 8 birtokot említ szemben az összeírás 30 birtoknevével. Ez azt mutathatja (de igazolni nem tudjuk), hogy a hamis alapítólevelben szereplők már a 11. századi változatban is jelen lehettek, a további 22 birtokot pedig a Szent István utáni uralkodóktól kapta az apátság.

A Bakonybéli alapítólevél, illetve a Bakonybéli összeírás összevető vizsgálata alapján arra következtethetünk, hogy a hamis alapítólevél többi, az összeírásból hiányzó 11 neve nem volt benne a 11. századi hiteles alapítólevelben. Ez persze nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy ezek a nevek már Szent István korában is léteztek. A két oklevél összevetése (az alapítólevél és az összeírás) alapján pusztán azt látjuk, hogy az apátság mely adományai származhatnak az apátság alapítójától.

A bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek névtörténeti forrásértékét így értelmezve a Bakonybéli alapítólevél 11 neve közül 7-et különböző tényezőket (például történeti körülményeket) figyelembe véve soroltam a 11. századi névtörténeti forrásértékkel bíró nevek közé (vö. SZŐKE 2019).

Az alapítólevél megemlíti például négy Veszprém megyei hegyet (*Hygeskw*, *Kertuskw*, *Feerkw*, *Oduoskw*, DHA. 1: 119), amelyeknek a nevei napjainkban is léteznek. Ezeket a hegyeket az elejtett vadak, illetve bőrük adományozása miatt tüntetik fel az oklevélben. Többen megfogalmazták kételyeiket azzal kapcsolatban, hogy ez egy 11. századi adomány lenne, amit jól alátámaszt az is, hogy a Bakonybéli összeírás sem szól róla. Ez a körülmény más oldalról azoknak a neveknek, illetve adományoknak a 11. századi létét is megerősíti, amelyekről viszont említést tesz a Bakonybéli összeírás. A Bakonybéli medencét triász- és jurakori peremhegyek övezik. A Bakonybéli összeírás 11. század végéről származó

főszövege határaival együtt szerepelteti a Veszprém megyei Koppányt, a településen szolgáló népeket pedig név szerint felsorolja (DHA. 1: 250, 253). Ebből arra következtettem, hogy a 11. században a környéken már élhettek magyarok, és minthogy a mai Bakonykoppány az alapítólevélben említett hegyek közelében található, a Bakonybéli alapítólevél négy hegynevről talán adatok híján is feltételezhető, hogy már a 11. században is léteztek, s névtörténeti szempontból az oklevél e rétegébe tartoznak (mindehhez vö. SZŐKE 2018, 2019: 317–318).

3. A Bakonybéli alapítólevél példái után Szent István további három hamis oklevelére (a Pécsváradi és a két Zalavári oklevélre) támaszkodva azt is bemutatom, hogy milyen megszorításokat kell tennünk a 11. századi forrásértékkel rendelkező nevek kijelölésekor.

A bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek főként diplomatikai és történet-tudományi szempontok alapján kijelölt 11. századi részei tartalmazhatnak olyan neveket is, amelyeknek az alapításkori (11. század eleji) használata megkérdőjelezhető. Ezzel természetesen nem az adott helyek 11. század eleji létezését és említését, illetve a helyekkel kapcsolatos adományok hitelességét vonom kétségbe, csak arra kívánom felhívni a figyelmet, hogy az is előfordulhatott, hogy bizonyos helyeket, illetve egyéb adományokat az alapító királytól kapott az apátság, de a helynek az elnevezését a hamisítás vagy az átírás során megváltoztatták, a hely új nevére cserélték, azaz modernizálták. A modernizálás szükségessége az oklevelek jogi természetével magyarázható, hiszen mint jogi iratoknak a jogbiztosítás volt a legfontosabb funkciójuk (SZENTPÉTERY 1930: 2, GYÖRFFY 1970: 200). Ha egy 11. század elején kapott helynek a neve időközben megváltozott, akkor a birtokosnak az szolgálta az érdekeit, ha az adomány később már az új névvel szerepelt az oklevélben. A névváltozás idején vélhetően még köztudatban volt a helynek a régi és az új neve egyaránt (amelyek nem ritkán egymás mellett is éltek egy ideig, vö. TÓTH V. 2008: 59–63), később azonban már nehézségekhez vezethetett az, ha az oklevél egy régebbi, már nem használt névvel utalt a helyre. A Tihanyi apátság *Disznó* birtoka az adományozást követően például az új birtokosra utaló *Apáti* elnevezéssel cserélődött fel: 1055: *alius locus, qui Gisnav dicitur* (DHA. 1: 150), 1055>1416: *villam Diznou, quam nominavit Apati* (DHA. 1: 156), 1267/1297: *predium et villam de Gesnov vel Apaty* (ERDÉLYI 1908: 526), 1275, 1536: *Apaty* (Cs. 2: 587). Az adatok hosszan elnyúló folyamatot sejtetnek, a régi név említése ugyanakkor a dokumentumok, említések összeegyeztethetősége miatt is fontos volt minden bizonnyal (HOFFMANN 2010: 99–100). Ugyanakkor ahogyan a szórványok hangjelölésének a modernizálása sem volt egységes az oklevelek átírása során, úgy egy névváltozás jelölése is lehet esetleges (vö. KENYHERCZ 2016: 15), bár amíg egy hangjelölési különbség alapvetően nem befolyásolta az oklevél jogi hitelét (vö. SZENTPÉTERY 1942: 404, 408, KENYHERCZ 2016: 13, 16), addig egy névváltozás figyelmen kívül hagyásáról ez nem mondható el, ezekben az esetekben ezért nagyobb következetességet várhatunk el.

A Pécsváradi alapítólevél (datálása: +1015/+1158 [1220 k.]/1323/1403/PR.) 41 falu (*villa*) adományozásáról szól, amelyek közül 20 határainak leírásával együtt szerepel, ezért mintegy 140 helymegjelölést találunk a latin szövegben (DHA. 1: 72–77). Az alapítólevélnek valószínűleg létezett egy 11. századi hiteles változata is (DHA. 1: 72, KRISTÓ 2000: 317, ÉRSZEGI 2000: 1, KISS G. 2001: 87, 89, vö. THOROCZKAY 2009: 73). Több érv szól amellett, hogy a hamis alapítólevélben szereplő falvak az apátság 11. századi összeírásából¹ származnak (vö. SZŐKE 2020a: 87), de GYÖRFFY GYÖRGY úgy vélekedik, hogy tulajdonképpen az apátság alapításkori (11. század eleji) birtokállományát tárja elénk. Ez alól csak a hetedikként megnevezett Baranya megyei Kölked falu kivétel, ez tudniillik csak 1057-ben került az apátság tulajdonába (Gy. 1: 331). A hamis alapítólevélbeli birtokok, adományok István általi adományozása mellett szól például az, hogy a Szent István utáni uralkodók (Domszló herceg, Szent László és Vak Béla) adományai szintén szerepelnek a hamisított szövegben, viszont ezek élesen elkülönülnek egymástól. Az uralkodók adományainak ez a fajta elhatárolása megengedi azt a következtetést, hogy a Szent István-i adományként megnevezett birtokokat valóban az apátság alapítójától származóknak tekintjük (1977: 235–237, DHA. 1: 77–80).

GYÖRFFYt követve a Pécsváradi alapítólevelet alapvetően én magam is úgy elemeztem korábban, hogy a benne szereplő neveket (Kölked falu említését kivéve) névtörténeti szempontból az oklevél 11. század eleji kronológiai rétegéhez soroltam. A nevek koraiságát a szövegkörnyezetüket elemezve nyelvi oldalról is sikerült feltárni: több olyan megoldást is találhatunk az oklevél szövegezésében (vö. SZŐKE 2020b, 2020c), amelyek 11. század eleji keletkezésre utalhatnak. Ilyen például a megnevezőszós szerkezetek hiányos formája: „*secunda Chomur nominatur*” (DHA. 1: 73). Az is jól látszik ugyanakkor, hogy a bizonytalan kronológiai státuszú oklevelek nyelvi elemzését körültekintőbben kell elvégeznünk. A továbbiakban azokról a nevekről szólok, amelyek 11. század eleji névtörténeti forrásértéke annak ellenére valószínűtlen, hogy az apátságok alapításakor keletkezett hiteles oklevelekben vélhetően már szereplő adományok kapcsán szerepelnek a latin szövegben.

3.1. A 11. század elejénél későbbi helynévtörténeti forrásértékkel rendelkezhetnek például az apátsági birtoklásra utaló helynevek.

3.1.1. A Pécsváradi alapítólevél *Scena abbatis* (DHA. 1: 74) latinos szórendet mutató, részben lefordított birtokos jelzős szerkezete az *Apát-széna* vagy az *Apát szénája* magyar helynevet rejtheti, és 'az apát kaszálója, rétje' szemantikai tartalma lehet. Azonosítását az nehezíti, hogy Kövesd település — amelynek keleti

¹ Ez az összeírás önálló oklevélként nem, csak a hamis alapítólevél részeként maradt ránk (DHA. 1: 70).

határpontjaként tűnik fel a szövegben („vicesimanona *Kuesty*, que ab oriente terminatur *Scena abbatis*”, DHA. 1: 74) — lokalizálása is bizonytalan, de vélhetően Baranya megyei hely lehet (vö. KMHsz. 1: 34, DHA. 1: 493).

A névforma oklevélbeli rögzítését illetően két lehetőséggel számolhatunk: egyrészt azzal, hogy szerepelt már a 11. századi oklevélben, másrészt azzal, hogy később (a hamisítás vagy a hamis oklevél átírásai során) került bele. Az első lehetőséget nem tartom valószínűnek a következő okok miatt. A névben megjelenő *apát* ’kolostor élén álló szerzetes főpap’ (TESz.) méltóságnév² az apátsági birtoklásra utal. Ha a határpontként álló hely már ezzel a névvel szerepelt volna a hiteles 11. század eleji oklevélben, az azt jelentené, hogy az addig névtelen, de az alapításkor elnevezett terület nevében azonnal jelezték volna az apátsági birtoklást, vagy a hely akkori nevét az alapítólevél kiállításakor a megváltozott körülmények motiválta új névre cserélték volna. A tihanyi, illetve a garamszentbenedeki apátság birtokainak körében egyaránt találkozunk az apátsági birtoklást kifejezésre juttató névváltoztatással (1055: *Disznó* > 1055>1416: *Apáti*; 1075/+1124/+1217: *Knyezsic* > 1507: *Apáti*, HOFFMANN 2010: 99, SZŐKE 2013: 112–113), de ezek még nem szerepelnek sem a hiteles 11. századi Tihanyi alapítólevélben, sem a 13. században interpolált Garamszentbenedeki oklevélben.³ A Pécsváradi alapítólevél ezekkel szemben nem is egy birtokot, hanem egy határpontként álló kaszálót említ, véleményem szerint ez még kétségesebbé teszi a név 11. század eleji névtörténeti forrásértékét: a helynév a 11. század végi összeírásból, vagy még inkább a hamisítás (13. század) vagy az átírások (14–15. század) során kerülhetett bele a szövegbe (vö. mindehhez SZŐKE 2020c: 38–39).

Az egyházi birtoklás motiválta helynevek kizárása a 11. század eleji névtörténeti forrásértékű neveink sorából jól összecseng BÖLCSKEI ANDREA eredményeivel, aki monográfiájában a korai ómagyar korból 190 denotátumot azonosított, amelyet (legalább időlegesen) egyházi birtokosra utaló helynévformával (is) jelöltek. Az 573 ide vonható névforma között a magyar írásbeliség első évszázadára (1120-szal bezárólag) vonatkozóan mindösszesen 23 adatot találunk, amelyek között szerepel például az általam vizsgált névforma is. A több mint félezer adat alapján úgy tűnik, hogy ez a névadás a 13. század második felétől vált igazán jelentőssé: 1241 és 1350 közötti időszakból adathozható a nevek mintegy 80%-a (2021: 145–147, vö. KRISTÓ 1976: 53–55, MAKKAI 1979: 104). Az arányok közötti különbségek vélhetően nem függetlenek a kiállított, illetve fennmaradt

² A méltóságnév személynévként is ismert volt (vö. pl. 1221, 1240: *Apat*, 1246/1293: *Apath*, ÁSz. 71), de a helynevekben inkább a méltóságnév előfordulását kell feltételeznünk, az *apát* főnév ugyanis csak kivételes esetekben vált személynévvé (KÁZMÉR 1970: 110)

³ A Garamszentbenedeki alapítólevélben nem kifejezetten apátsági birtoklásra utaló, de három egyházi helynevet viszont találunk: *Keresztúr*, *Pap-hegy(e)*, *Szentmárton* (SZŐKE 2015: 176, 188, 197).

forrásaink számától sem, de a főbb tendenciákat ezzel együtt is minden bizonnyal megmutatják.

3.1.2. A zalavári apátság mintegy 100 szórványt tartalmazó két oklevelében (+1019 [14. sz. eleje]/+1328/1347/1370 és +1024 [14. sz. közepe]/+1339/1350, SZENTPÉTERY 1923: 4, 5; DHA. 1: 86–87, 98) a Pécsváradi oklevélhez hasonlítva jóval kevesebb 11. századi szövegegységet azonosíthatunk. A zalavári apátság is kétségtelenül Szent István-i alapítású, de GYÖRFFY GYÖRGY ezúttal nem számol István-kori előzménnyel, csak 11. század végével (1977: 325, DHA. 1: 86–87, 98–102). Az 1019-re datált hamis oklevélnek a következő részletét származtatja a 11. század végén írt összeírásból:⁴ „Et dedimus Sancto Adriano ad serviendum predia, decimas (et piscinas quorum) nomina (hec sunt: *Tisciam*) cum ecclesia Sancti Adriani, Rada, Strygar, Zalawar, Chash, Borul, Cendj, Njmygh, Besseneu, Fyzezh cum duodecim aratris, et eciam dedimus (...) (et redditus) *Coloniensis* aque et pontis civitatis, et decimam equorum nostrorum in insula, que vocatur *Schepel*” (DHA. 1: 91). Magyar fordításban a szövegrész így hangzik: „És Szent Adorján szolgálatára birtokokat, tizedeket (és halastavakat) adtunk, amelyeknek a nevei: (*Tisciam*) Szent Adorján egyházával, *Rada, Strygar, Zalawar, Chash, Borul, Cendj, Njmygh, Besseneu, Fyzezh* tizenkét szántófölddel, adtuk továbbá (...) *Colon* civitas víz- és hídvárnját, és a *Schepel* nevű szigeten lévő lovaink tizedrészét” (a fordítás tőlem származik: Sz. M.).

Ennek a szövegegységnek a „*Tisciam cum ecclesia Sancti Andriani*” részletét a mai Csongrád megyei Mártély település első előfordulásaként szokták idézni (Gy. 1: 904, TÓTH V. 2008: 115). Ez az említés véleményem szerint még nem a településre, hanem a templomára és ennek titulására vonatkozik. A 1332–7/PR. oklevél „*Johannes sacerdos de Sancto Adriano*” (Vat. I/1: 254) részlete valószínűleg már a települést említi (TÓTH V. 2011: 180). A település mai Mártély nevét a 16. századtól adathozhatjuk: 1528: *Marthel* (FÜSSY 1902: 29), 1560–1563: *Martel*, 1561: *Martyl* (MEZŐ 1996: 51), 1568: *Martheel* (FÜSSY 1902: 29). Előtte az apátsági birtoklás emlékét őrző *Szentadorján*,⁵ *Szentadorjánmártír* és *Adorjánmártír* néven szerepelt a forrásokban a település: +1024/+1339/1350: pr. *Zenthadrian-martjyr* vocatum circa Tyzziam (DHA. 1: 102), 1335: p. *Adryan-martir* (Gy. 1: 904), 1360: *Aduryan-martir*, 1439: *Adryan-marthel* (FÜSSY 1902: 29), 1450: *Adryanmartir* (Cs. 1: 678).

A templom, illetve a település elnevezése nem Szent István korából, hanem későbből származhat. Azt azonban nem zárnam ki teljes mértékben, hogy az

⁴ Ez az összeírás szintén a hamis Zalavári oklevelek részeként maradt csak ránk (GYÖRFFY 1977: 325).

⁵ Erre a névformára a korábban idézett (*Johannes sacerdos de Sancto Adriano*, Vat. I/1: 254) latin említésen kívül nincsen más adatunk.

apátság adományait összeíró 11. század végi oklevélben — ahonnan GYÖRFFY GYÖRGY az 1019. évi hamis oklevél szövegrészletét egyébként is származtatja (1977: 325) — már szerepelt Szent Adorján mint a Csongrád megyei település templomának védőszentje. Az 1024-es hamis oklevél „*predium Zenthadrianmartyr vocatum circa Tyzziam*” szövegrészlete azonban, amely már egyértelműen a települést nevezi meg a *Szentadorjánmártír* névvel, talán a 11. század végénél is későbbi névtörténeti forrásértékű lehet, hiszen ha az összeírás idején már létezett volna a patrocíniumi eredetű településnév, akkor azt vélhetően az 1019. évi oklevél is említette volna (mindehhez vö. SZÖKE 2021: 137–138).

3.2. Azt a KНИЕZSA ISTVÁNTÓL elterjedt megfigyelést (1943–1944: 128–129), miszerint a formáns nélküli személynévi helynévadást a 13. században az összetétellel alakult személynévi helynevek típusa váltotta fel, már KRISTÓ GYULA is fenntartásokkal kezelte (1976: 91). A 11–12. századi személynévvvel összetett névszerkezetekre a természeti nevek köréből éppúgy, ahogyan az emberi lakóhelyet jelölő nevekre vonatkozóan is említ példákat. Nem elhanyagolható körülmény azonban az, hogy a felsorolt nevek jórészt bizonytalan kronológiai státuszú oklevelekből származnak (vö. 91–92).

A Pécsváradi alapítólevélben a Baranya megyei Kovásséde nyugati határpontjaként („*tricesimatercia (villa) Kouas sede nominatur, que ab occidente Appadykuta terminatur*”) említett *Appadykuta* nevet legvalószínűbben az *Apadi* személynév (vö. 1138/1329: *Apadi* szn., ÁSz. 71) és a *kút* ’körülépített víznyerő hely, mezei kút a jószági itatására, forrás’ jelentésű (TESz., FKnt.) földrajzi köznévi birtokos személyjeles *kútja* változatának összetételeként azonosíthatjuk. A földrajzi köznévi utótagú személynévi helynevek jellegzetességeit elemezve TÓTH VALÉRIA a név 11. századi forrásértékét nem tartja valószínűnek, hiszen a 13. század előttről csak igen kevés hiteles adatot ismerünk a személynévvvel összetett névszerkezetekre (2017: 152, vö. 145–152). A 11. századi magyar oklevéladásra vonatkozó ismereteink alapján, hogy tudniillik ebben a korai időszakban még jóval kevesebb oklevelet állítottak ki, és azoknak egy jelentős része nem is maradt ránk eredetiben, illetve a Tihanyi alapítólevél nagy számú személynévi jelzőt tartalmazó mikrotoponimája (1055: *petre zenaia, bagat mezee, seku ueieze, putu uueieze*, HOFFMANN 2010: 228–229) alapján talán nem célszerű teljes mértékben elvetni a név korai névtörténeti forrásértékét. Ezzel együtt is a meglehetősen bizonytalan névtörténeti forrásértékű nevek közé tartozik.

A szórvány előtagjaként a hamis Pécsváradi alapítólevél másik két átiratában az *apát* méltóságnév áll: +1015/+1158/1228/XV.: *Apati chuta*, +1015/+1158/1228//XVIII.: *Apati Thwtel* (DHA. 1: 75). Igaz, hogy az utóbbi adat földrajzi köznévi utótagja tekintetében romlott alaknak tekinthető, de a két átirat előtagjának azonossága miatt meg kell vizsgálnunk, hogy e szórvány az apátsági birtoklást kifejező nevek sorát gazdagítja-e.

A név előtagjának az *apát* méltóságnévvel való azonosítását szinte teljes biztonsággal kizárhatjuk. Az *apát* lexéma ugyanis jelölt birtokos jelzős névszerkezet előtagjaként állva alapalakban és nem az eredetileg szintén birtoklást kifejező *-i* képzős alakjában fordul elő a régi helynévanyagban: például *Apát völgye*: 1322: *Apat welge* (HA. 4: 43), *Apát harasztja*: 1326: *Apathharazta* (HA. 3: 51), *Apát akolja*: 1342: *Apatakala* (KMHsz. 1: 34).⁶

A Pécsváradi alapítólevél *Appadi kútja* szórványa tehát nem az apátsági birtoklásra utalása, hanem személynévi eredete miatt tartozik az oklevél bizonytalan 11. század eleji névtörténeti forrásértékű nevei közé.

A hamis Pécsváradi alapítólevélben szerepel egy másik hasonló szerkezetű név is. A *Dédtelke* nevű helyet Baranya megyei Belisz keleti határaként említi az alapítólevél: „tricesima (villa) Bely’s’z, que ab oriente terminatur in *Dedteluke*” (DHA. 1: 74). A helynév a *Déd* személynév (vö. 1198: *Ded*, ÁSz. 238) és a *telek* ’megművelt föld, birtok, faluhely’ (TESz., FKnt.) földrajzi köznévből birtokos személynéves *telke* változatának összetétele. Településnévről lévén szó, ezúttal nagyobb valószínűséggel zárhatjuk ki ezt a nevet az oklevél 11. századi helynévtörténeti forrásértékű neveinek köréből (vö. TÓTH V. 2017: 152, HOFFMANN–RÁCZ–TÓTH 2018: 238–239).

3.3. A feltételezhetően nem 11. század eleji névtörténeti forrásértékkel rendelkező nevek harmadik csoportját a jelzővel kiegészült nevek alkotják. Az elemzett oklevelek nevei közül a Veszprém megyei Hajmáskér település Pécsváradi alapítólevélben való említése („quadagesima (villa) *Hagmasker*”, DHA. 1: 75) kapcsolható ide. A név későbbi időre vonatkozatható névtörténeti forrásértéke nem csak a változás kronológiai jellemzői (vö. TÓTH V. 2008: 237), de a település más adatai alapján is feltételezhető. A település elsődleges *Kér* neve egy 11. századi (ugyancsak bizonytalan státuszú) oklevélből (1009/+1257: *Cari*,⁷ DHA. 1: 52), illetőleg egy 14. századi (1343: *Keer*, Cs. 3: 232) forrásból is adatható. A jelzővel való összekapcsolás a változáson átment törzsnévi eredetű településnevek közel 90%-át érinti, amelyek jelentős részét a hivatalos névadás hívta életre a 18. század második felétől (TÓTH V. 2008: 237). A Veszprém megyei településnév esetében ennél korábbi változással számolhatunk: a 14. századi *Kér* (1343: *Keer*, Cs. 3: 232), illetve a 15. századi *Hagymáskér* (1424, 1426: *Hadmáskér*, 1488: *Hagmasker*, Cs. 3: 232) adatok leginkább a 14–15. századot valószínűsítik a változás időpontjaként.

4. Írásomban a bizonytalan kronológiai státuszú okleveleknek egy olyan sajátosságára világítottam rá, amely tovább bonyolítja ugyan e forráscsoport nyelvi

⁶ Abban az esetben, ha a név előtagja (*Apáti*) településnévi előzménnyel rendelkezik, akkor minden nehézség nélkül keletkezhetett volna egy *Apáti kútja* névszerkezet is.

⁷ A név végén tövéghangzó szerepel (RÁCZ A. 2006: 22).

feltárását, ezek az ismeretek azonban egyúttal közelebb is visznek minket ahhoz, hogy helyneveiket egy-egy korszakra vonatkozóan mind helynévtörténeti, mind nyelvtörténeti szempontból biztosabb lábakon állva és eredményesebben használhassuk fel.

Irodalom

- ÁSZ. = FEHÉRTÓI KATALIN 2004. *Árpád-kori személynévtár. 1000–1031.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- BÖLCSKEI ANDREA 2021. *Az egyház mint egykori birtokos a magyar helynevekben.* Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, L'Harmattan Kiadó.
- Cs. = CSÁNKI DEZSŐ 1890–1913. *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában I–III., V.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- DHA. = GYÖRFFY GYÖRGY szerk. 1992. *Diplomata Hungariae Antiquissima. Vol. I.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- ERDÉLYI LÁSZLÓ 1908. *A Pannonhalmi Szent Benedek-Rend története 10. A tihanyi apátság története.* Budapest, Stephaneum Nyomda R. T.
- ÉRSZEGI GÉZA 2000. *Szent István király pécsváradi alapítólevele.* Budapest, Galenus Lapkiadó Kft.
- FKnT. = BÁBA BARBARA–NEMES MAGDOLNA 2014. *Magyar földrajzi köznevek tára.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 32. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- FÜSSY TAMÁS 1902. A Zalavári apátság története. A legrégebb időktől fogva napjainkig. In: ERDÉLYI LÁSZLÓ szerk. *A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története* 7. Budapest, Stephaneum. 5–447.
- Gy. = GYÖRFFY GYÖRGY 1963–1998. *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1970. A helynevek és a történettudomány. In: KÁZMÉR MIKLÓS–VÉGH JÓZSEF szerk. *Névtudományi előadások. II. Névtudományi konferencia. Budapest, 1969.* Nyelvtudományi Értekezések 70. Budapest, Akadémiai Kiadó. 196–200.
- GYÖRFFY GYÖRGY 1977. *István király és műve.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- HA. 1–4. = HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 1997, 1999, 2012, 2017. *Helynévtörténeti adatok a korai ómagyar korból. 1. Abauj–Csongrád vármegye. 2. Doboka–Győr vármegye. 3. Heves–Küküllő vármegye. 4. Liptó–Pilis vármegye.* Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás.* A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- HOFFMANN ISTVÁN–RÁCZ ANITA–TÓTH VALÉRIA 2018. *Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai.* Budapest, Gondolat Kiadó.
- KÁZMÉR MIKLÓS 1970. *A »falu« a magyar helynevekben. XIII–XIX. század.* Budapest, Akadémiai Kiadó.

- KENYHERCZ RÓBERT 2016. A középkori oklevelek átírási gyakorlatának nyelvtörténeti vonatkozásai. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12*: 7–44.
- KISS GERGELY 2001. Jogbiztosítás a pécsváradai bencés monostorban a 12–13. században. Adalékok a magyarországi exemptio történetéhez. In: FONT MÁRTA–VARGHA DEZSŐ szerk. *Tanulmányok Petrovich Ede tiszteletére. Tanulmányok Pécs történetéből* 8. Pécs, Pécs Története Alapítvány. 87–99.
- KMHsz. = HOFFMANN ISTVÁN szerk. 2005. *Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abaúj–Csongrád vármegye*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- KNIEZSA ISTVÁN 1943–1944. Keletmagyarország helynevei. In: DEÉR JÓZSEF–GÁLDI LÁSZLÓ szerk. *Magyarok és románok I–II*. Budapest, Akadémiai Kiadó. I, 111–313.
- KRISTÓ GYULA 1976. *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta Historica Szegediensis. Tomus LV. Szeged.
- KRISTÓ GYULA 2000. Szent István pécsváradai okleveléről. In: PITI FERENC–SZABADOS GYÖRGY szerk. „Magyaroknak eleiről”. *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely. 307–321.
- MAKKAI LÁSZLÓ 1979. Kristó Gyula: szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához. *Magyar Nyelvőr* 103: 97–107.
- MEZŐ ANDRÁS 1996. *A templomcím a magyar helységnevekben. 11–15. század*. METEM-könyvek 15. Budapest.
- RÁCZ ANITA 2006. Törzsnévi eredetű helyneveink nyelvi kérdései. *Helynévtörténeti Tanulmányok 2*: 9–29.
- SOLYMOSI LÁSZLÓ 1976. A helytörténet fontosabb középkori forrásainak kutatása és hasznosítása. *Történelmi Szemle* 19: 123–155.
- SZENTPÉTERY IMRE 1923. *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 1*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- SZENTPÉTERY IMRE 1930. *Magyar oklevéltan*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat.
- SZENTPÉTERY IMRE 1942. A középkori oklevélátiratok hibáinak elemzése. In: *Emlékkönyv Melich János 70. születésnapjára*. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság. 401–423.
- SZŐKE MELINDA 2013. Az apát lexéma megjelenése a garamszentbenedeki apátság birtokainak nevében. *Névtani Értesítő* 35: 109–122.
- SZŐKE MELINDA 2015. *A garamszentbenedeki apátság alapítólevelének nyelvtörténeti vizsgálata*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 33. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- SZŐKE MELINDA 2016. A bakonybéli apátság 1037. évi alapítóleveléről. *Helynévtörténeti Tanulmányok 12*: 45–58.
- SZŐKE MELINDA 2018. Szemponatok a Bakonybéli alapítólevél kronológiai rétegeinek megállapításához. *Helynévtörténeti Tanulmányok 14*: 73–87.
- SZŐKE MELINDA 2019. Adalékok a Bakonybéli alapítólevél nyelvtörténeti forrásértékéhez. In: FORGÁCS TAMÁS–NÉMETH MIKLÓS–SINKOVICS BALÁZS szerk. *A*

- nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei X. Szeged, Szegedi Tudományegyetem Magyar Nyelvészeti Tanszék. 311–322.
- SZŐKE MELINDA 2020a. Tövégi magánhangzós helynevek a Pécsváradi alapítólevélben. *Helynévtörténeti Tanulmányok* 16: 85–96.
- SZŐKE MELINDA 2020b. A Pécsváradi oklevél helyneveinek szövegkörnyezete. *Magyar Nyelvjárások* 58: 109–120.
- SZŐKE MELINDA 2020c. A latinizálás és hiánya a pécsváradi apátság alapítólevelében. *Névtani Értesítő* 42: 29–46.
- SZŐKE MELINDA 2021. 11. századi nyomok az 1019. évi hamis Zalavári oklevélben. *Névtani Értesítő* 43: 135–143.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- THOROCZKAY GÁBOR 2009. Szent István okleveleiről. *Századok* 143: 1385–1412.
- TÓTH VALÉRIA 2008. *Településnevek változástipológiája*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 14. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke.
- TÓTH VALÉRIA 2011. Patrociny Settlement Names in the Carpathian Basin. In: TÓTH VALÉRIA szerk. *Patrociny Settlement Names in Europe*. Onomastica Uralica 8. Debrecen–Helsinki. 175–206.
- TÓTH VALÉRIA 2017. *Személynévi helynévadás az ómagyar korban*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 41. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Vat. = *Monumenta Vaticana historiam regni Hungariae illustrantia. Series I. Tom. I–IV*. Budapestini, 1885–1891.

On the Determination of the Source Value of Forged Charters for Historical Toponomastics

Charters with an uncertain chronological status have multiple chronological layers from a linguistic perspective. Due to the circumstances of their creation and survival, the historical linguistic and historical onomastic source value of names included in them do not necessarily overlap; this means that it may be possible that the same name can be associated with different centuries as a source for studies in historical linguistics and historical onomastics.

Therefore, one of the key steps in the linguistic exploration of charters with an uncertain chronological status (including forged charters) involves the examination of the source value of the charter separately for the purposes of historical linguistics and historical toponomastics: we assess the chronological features of the recording of the names (historical linguistic source value) only after the consideration of the date of the inclusion of the names in the charter (i.e., historical onomastic source value).

We may determine the historical toponomastic source value of forged charters mostly based on the principles of historical studies and diplomatics. This includes, for example, the consideration of litigations of abbeys or the study of the formulas of charters as well as the word use of the charter.

With the growing number of charters of an uncertain status studied linguistically, it has become clear that we need to further specify the assessment of the charters from the perspective of historical toponomastics completed based on these principles. In my paper, I study how we may establish the source value of particular toponyms from the perspective of historical onomastics using four forged charters of Saint Stephen (the charters of Bakonybél, Pécsvárad and two charters from Zalavár), while also relying on considerations rooted in history and diplomatics. In the first part, I show that irrespective of the fact that a name probably had not appeared in the original source of the forged charter, the places and names in question could already exist in the 11th century. In the second part, I provide examples that show that the sections of forged charters that have been designated as belonging to the 11th century mostly using the principles of diplomatics and history may also include such names the early use of which is questionable.